

Курамаева Н.О.

**САЛЫК-УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРИНИН
БИЙЛИКТЕГИ ЭМЕС КАТЫШУУЧУЛАРЫНЫН
ТҮШҮНҮГҮ, КУРАМЫ ЖАНА СТАТУСУ**

Курамаева Н.О.

**ПОНЯТИЕ, СОСТАВ И СТАТУС НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ
УЧАСТНИКОВ НАЛОГОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

N.O. Kuramaeva

**DEFINITION, COMPOSITION AND STATUS OF NON-STATE
PARTICIPANTS IN TAX LEGAL RELATIONS**

УДК: 342.9/6.336.225 (075.8)

Макалада салык-укуктук мамилелердин катышуучуларынын бийликтеги эмес субъектилер жана салык төлөөчүлөрдүн жалпы укугу каралмакчы. Автор салык-укуктук мамилелерге катышуучулардын катарына негизинен Кыргыз Республикасынын аймагында иш алып барган салык-укуктук субъекти жөндөмдүүлүккө ээ бардык адамдар жана уюмдар кирерин белгилейт. Булардын көптүгү келип туруп салык укугунун субъектисин түзөт жана курамына бийликтеги эмес жана бийликтеги субъектилердин эки тобу кирет. Бийликтеги эмес субъектилердин тобуна салык төлөөчүлөр, салык агенттери, салыктык каттоону жана көзөмөлдү жүргүзүү боюнча иш алып барган салык органдары, көмөк көрсөтүүчү жактар (соттор, нотариустар, банктар лицензиялоо жана каттоо органдары, салык кызматына милдеттүү түрдө маалыматтарды берип туруучу башка органдар, салык текшерүүлөрдү өткөрүүдө иш жүзүнө тартылдуучу адистер, эксперттер, күбөлөр) кирет. Бийликтеги субъектилердин тобун салыктык башкарууну ишке ашырган мамлекеттик органдар (Мамлекеттик салык кызматы, Экономикалык кылмыштар менен күрөшүү боюнча мамлекеттик кызмат, Кыргыз Республикасынын Каржы министрлиги) жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун ыйгарым укуктуу органы түзөт.

Негизги сөздөр: субъект, салык төлөөчү, салык, салык кодекси, салык укуктук мамилелер, жеке жак.

В статье будут рассмотрены негосударственные субъекты участников налоговых отношений и общие права налогоплательщиков. Автор отмечает, что участниками налоговых отношений, как правило, являются все лица и организации, способные быть налоговыми юридическими лицами, действующими на территории Кыргызской Республики. Многие из них вместе составляют субъект налогового права и включают две группы негосударственных и государственных организаций. В группу негосударственных организаций входят налогоплательщики, налоговые агенты, налоговые органы, участвующие в налоговой регистрации и

надзоре, посредники (суды, нотариусы, банки, лицензирующие и регистрационные органы, другие органы, которые предоставляют обязательную информацию налоговой службе, а также налоговые проверки, привлечены специалисты, эксперты, свидетели). В группу субъектов власти входят государственные органы, осуществляющие налоговое администрирование (Государственная налоговая служба, Государственная служба по борьбе с экономическими преступлениями, Министерство финансов Кыргызской Республики) и уполномоченный орган местного самоуправления.

Ключевые слова: субъект, налогоплательщик, налог, налоговый кодекс, налоговые правоотношения, физическое лицо.

The article will consider non-state actors of participants in tax relations and the general rights of taxpayers. The author notes that participants in tax relations, as a rule, are all persons and organizations capable of being tax legal entities operating in the territory of the Kyrgyz Republic. Many of them together constitute the subject of tax law and include two groups of non-state and state organizations. The group of non-governmental organizations includes taxpayers, tax agents, tax authorities involved in tax registration and supervision, intermediaries (courts, notaries, banks, licensing and registration authorities, other bodies that provide mandatory information to the tax service, as well as tax audits, specialists are involved, experts, witnesses) The group of subjects of power includes state bodies carrying out tax administration (State Tax Service, State Service for Combating Economic Crimes, Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic) and an authorized body of local self-government.

Key words: subject, taxpayer, tax, tax code, tax legal relations, individual.

Салык кодексинин 17-беренесине ылайык салык-укук мамилелердин катышуучуларына төмөндөгүлөр кирет:

- 1) Салык кодексинде көрсөтүлгөн боюнча салык төлөөчү аталган субъект;
- 2) Салык кодексинин негизинде салык боюнча өкүл деп көрсөтүлгөн субъект;
- 3) мамлекеттин ыйгарым укуктуу органы;
- 4) салык кызмат органдары, бажы органдары;
- 5) жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары;
- 6) укуктары жана милдеттери салык кодекси менен жөнгө салынуучу салык-укуктук мамилелердин чөйрөсүндөгү башка адамдар.

Салык кодексинин 41-беренесинде салык төлөөчү субъект деп, салык кодексинде көрсөтүлгөн белгилер болгон учурда, салык төлөөгө милдеттүү субъект саналат.

Салык төлөөчү субъектердин бардык укуктары жана милдеттери ошондой эле аларды кепилдикке алуунун шарттары Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 2-бөлүмүнүн 3-главасында белгиленген. Салык кодексинин 7-бөлүмү боюнча болгон укуктук ченемдеринде жана салык чөйрөсүндөгү мамилелерди камтыган башка укуктук актыларда салык төлөөчүлөрдүн белгилүү бир топторунун салык укуктук макамынын өзгөчөлүгү, ар бир салыкты төлөө боюнча милдеттерди аткаруусу каралган.

Салык төлөөчүлөрдүн бир нече тобу Кыргыз Республикасынын Салык кодексинде каралган.

Алар укуктук-уюштуруу түрлөрүнө, ишмердигинин өзгөчөлүгүнө, баш ийүү жана менчик формаларына карабастан, экономикалык иш-аракеттерди ишке ашыруучу же салык салуу объектилери бар физикалык жактар, жеке ишкерлер, уюмдар, обочолонгон бөлүмдөр, туруктуу мекемелер болуп бөлүнөт.

Ишкердик жана башка иш-аракеттер экономикалык иш-аракеттерге кирет.

Өз учурунда физикалык тараптар Кыргыз Республикасынын жарандарына, жарандыгы жок адамдарга жана чет өлкөлүк жарандарга бөлүнөт.

Резидент - жеке жак болуп 183 күндөн жогору жана салык төлөө мезгили аяктаган күнгө чейин мамлекеттин ичинде жүргөн, же болбосо мамлекеттин мамлекеттик кызматында чет өлкөлөрдө жүргөн ар кандай жеке адам эсептелет.

Салык кодексинин негизинде резидент - жеке жак деп көрсөтүлбөгөн субъект резидент эмес - жеке жак болуп эсептелет.

Жеке ишкерлер салык төлөөчүлөрдүн өзгөчө тобун түзөт. Салык кодексинин 24-беренесинде жеке ишкер деп төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

- 1) уюм түзбөй, патенттин негизинде (жеке ишин кошпогондо) ишин жүргүзгөн жана салык мыйзамын-

да белгиленген милдеттерди аткаруу жүктөлгөн резидент - жеке тарап;

- 2) Кыргыз Республикасында туруктуу мекемелер менен өз иш-аракетин жүргүзүүчү резидент эмес - жеке тарап.

Өзүнүн жөндөмү менен жарандык укуктарга ээ болгон жана аларды ишке ашырган, жарандык милдеттерди түзө алган жана аларды аткара алган, чарбачылык ишмердүүлүккө катышкан физикалык жактар жеке ишкер катары таанылат. Башкача айтканда, он сегиз жаш курагына толгон адам. Кээ бир учурларда ишмердүүлүк менен алектенүү эрте куракта башталат. Эгерде жаран он сегиз жашка толбой үйлөнүп алган болсо, анда ал баш кошкон убактан баштап, толугу менен аракетке жөндөмдүү болуп саналат. Бул учурда жаран, баш кошкон убактан баштап ишмердүүлүк менен алектенүү укугуна ээ болмокчу.

Мыйзам он алты жашка толгон жарандарга ата-энесинин макулдугу менен ишкердик ишин жүргүзүүгө уруксат берет, ошондой эле багып алган же камкордукка алган адамдардын макулдугу менен да ишкердик ишин жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мындай учурда Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 64-беренесине ылайык он алты жашка толгон баланы ишкердикке толук жөндөмдүү (эмансипация) деп жарыялоо - ата-энесинин, асырап алгандардын же камкордукка алгандардын макулдашуусу аркылуу же макулдаша албаса соттун чечими менен көзөмөлгө жана камкордукка алган органдын чечими аркылуу жүргүзүлөт.

Жарандар мыйзам тарабынан тыюу салынбаган же чектелбеген бардык ишмердүүлүк иштери менен алектенүүгө укуктуу. Мисалы, мыйзам боюнча жарандар ок атылуучу, жарылуучу курал-жарактарды, баңги заттарын чыгарууга, ордендерди, медалдарды, этил спирттерин жана башка продукцияларды даярдоого тыюу салынат. Ишкердиктин кээ бир түрү, мыйзам боюнча тиешелүү органдар тарабынан берилген уруксаттын (лицензиялоо) негизинде жүргүзүлүшү мүмкүн. Мыйзам тарабынан ишкерлик менен алектенүүнүн кээ бир түрлөрү үчүн кошумча шарттар каралган. Мисал катары, аудитордук ишти 2002-жылдын 30-июлундагы №134 Кыргыз Республикасынын «Аудитордук иш жөнүндөгү» мыйзамы боюнча жеке ишкерлер (жеке аудиторлор) катары катталган аудиторлор жана (же) аудитордук уюмдар жүргүзүшөт. Демек, бул мыйзамга ылайык аудитордук иш ишмердүүлүктүн бир түрү экендиги талашсыз. Ушул эле мыйзамдын 1-беренесинде көрсөтүлгөндөй аудитордук иш ишкердиктин лицензияланчу түрү болуп эсеп-

телет. Кыргыз Республикасынын лицензиялоо жөнүндө укуктук актыларына ылайык аудитордук ишти лицензиялоо жүргүзүлөт. Жогоруда аталган мыйзамдын 9-беренесине ылайык аудитордук ишти жүргүзүүнү каалаган жеке жактар аттестациядан өтүшөт жана аларга аныкталган үлгүдөгү мөөнөтсүз квалификациялык тастыктама берилет. Квалификациялык тастыктама алуу укугуна аталган мыйзамдын 9-беренесинин экинчи абзацына ылайык, экономикалык жогорку билими бар, иш стажысы экономикалык адистиги боюнча беш жыл же акыркы уч жыл ичинде аудит жана аудитти коштоочу кызмат көрсөтүүлөр жаатында иштесе, экономикалык кылмыштар үчүн соттолбогон, кандайдыр бир кызмат ордун ээлеген же ал кызмат кылуу укугунан ажыратылбагандар, ээ боло алышмакчы [1].

2001-жылдын 1-февралындагы №15 Кыргыз Республикасынын «Ишкерлердин укуктарын коргоо жөнүндө» мыйзамынын 2-беренесине ылайык ишкердик (ишкердик жүргүзүү) кылуу бул жеке жана юридикалык жактардын өз алдынча өзүнүн менчик же карызга алган каражаттарынын негизинде, өз жоопкерчилиги жана өз мүлкүнүн жоопкерчилиги астында киреше алууда жасалган аракети, өзүнчө жасаган экономикалык иш-аракети саналат [2].

Кыргыз Республикасынын жараны же башка физикалык жак ишмердик менен алектене турган болсо, милдеттүү түрдө мыйзамда аныкталган тартипте каттоодон өтүп, зарыл болгон ишмердиктин түрү менен алектенүү үчүн лицензия алып, салык органдарына каттоого туруусу керек. Патент алуу менен жүргүзүлүүчү иш-аракеттер - салык органдарында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген мыйзамдарынын негизинде ишке ашырылышы керек.

Салык төлөөчүлөрдүн көбүн уюмдар түзөт. Салык мыйзамынын жарандык мыйзамдан айырмасы укуктун субъектиси деп эсептелген юридикалык жак уюм түшүнүгү катары берилет. Мындай терминологиялык карама-каршылыктын пайда болуусунун себеби салык укуктук мамилелерде юридикалык жактардан башка жамааттык жактардын катышуусу кездешет. Салык кодексинде уюмдар деп төмөнкүлөрдү атайбыз:

- Кыргыз Республикасынын жарандык мыйзамдарынын негизинде бекитилген юридикалык жак;
- өзү жайгашкан өлкөнүн мыйзамдарынын негизинде түзүлгөн корпорациялар, компаниялар, фирмалар, фонддор, мекемелер же башка түзүлүштөр, же болбосо эл аралык уюмдар. Эл аралык уюмдар бул - эл аралык келишимдин же макулдашуунун негизинде

түзүлгөн эл аралык укук субъектиси. Бул аныктаманын негизинде уюм түшүнүгү юридикалык жак түшүнүгүнө караганда кеңирээр. Себеби уюмдун курамына эл аралык уюмдар, чет мамлекеттик уюмдардын өкүлчүлүктөрү, фирмалары, компаниялары киргизилген.

Мындан тышкары Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 25-беренесине ылайык туруктуу мекемелер - салык укуктук мамилелердин субъектиси катары каралган.

Туруктуу мекеме - ишкерлердин туруктуу орундарын билдирет, туруктуу мекеме аркылуу чет өлкөлүк уюмдардын же резидент эмес - жеке жактардын (мындан ары бул беренде - резидент эместин) экономикалык иш-аракеттери толук же жарым-жартылай жүзөгө ашырылат.

Башкача айтканда, туруктуу мекемелер түшүнүгүнө төмөнкүлөрдү киргизсек болот:

- башкарма орду;
- бөлмөчө;
- конторалар;
- фабрикалар;
- чеберканалар;
- шахталар, нефти же газ скважиналары, карьер же жаратылыш ресурстарын алуунун башка ар кандай ордулары;
- жер участкактору;
- курулуш орду же курулуштар, монтаждоо же чогултуу аянтчасы же тиешелүү иштерди аткарууну көзөмөлдөөгө байланышкан кызмат көрсөтүү ордулары, эгерде мындай объектте 183 күндөн жана андан ашык күндөр ичинде иш-аракеттер кылынса, же ар кандай он эки айдын ичинде 183 же андан өйдө мезгилдин ичинде кызматтар көрсөтүлсө;
- жаратылыштагы ресурстарды чалгындоо боюнча курулган мекемелер, аянтчалар же ошондой иштерди аткарууну көзөмөлдөө боюнча кызмат көрсөтүүлөр, же болбосо жаратылыштагы ресурстарды чалгындоо үчүн колдонулуучу бургулоо түзүлүштөрү же кеме, эгерде мындай объектте 183 күндөн жана андан ашык күндөр ичинде иш-аракеттер кылынса, же ар кандай он эки айдын ичинде 183 же андан өйдө мезгилдин ичинде кызматтар көрсөтүлсө;
- резидент эмес жалдаган ишкерлер аркылуу резидент эместин консультациялык кызмат көрсөтүүлөрүн кошо алгандагы кызмат көрсөтүүлөрү, эгерде мындай объектте 183 күндөн жана андан ашык күндөр ичинде иш-аракеттер кылынса, же ар кандай он эки айдын ичинде 183 же андан өйдө мезгилдин ичинде кызматтар көрсөтүлсө;

Уюмдардын ичинен салык-укуктук мамилелерге катышуучулардын көбүн юридикалык жактар түзүшөт. Жарандык кодексинин 83-беренесине көрсөтүлгөндөй өз карамагында, чарбаларында же кол алдында өзгөчө мүлктөрү бар, жана ал мүлккөргө жоопту боло алган, ошол мүлк боюнча жеке укук жана милдеттенмелерге ээ боло алган ошондой эле сотто доочу же жооп бере алуучу катары да чыга алуучу уюмдар юридикалык жак катары таанылат [3]. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 85-беренесине ылайык өз иш-аракетинин негизинде пайда табууну көздөгөн (коммерциялык) уюмдар юридикалык жактар боло алат. Коммерциялык уюмдар деп саналган юридикалык жактар-дыйкан чарба, мамлекеттик жана муниципалдык ишканалар, чарбалык, коомдук, кооперативдик ишканалар түрүндө түзүлө алышат. Бул уюмдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жагдайлар боюнча салык төлөөчүлөрдүн катарына кирет. Бул уюмдар Жарандык кодексинин мыйзамдарынын негизинде эле жөнгө салынбастан, алардын укуктук жактан жөнгө салынуусу: Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 3-июнунда кабыл алынган №47 «Дыйкан (фермердик) чарбалар жөнүндөгү» мыйзамы, Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 26-майында кабыл алынган №166 «Кыргыз Республикасынын айыл-чарбасын өнүктүрүү жөнүндөгү» мыйзамы, Кыргыз Республикасынын 2003-жылы 27-мартта кабыл алынган №64 «Акционердик коомдор жөнүндө» мыйзамы ж.б. укук-ченемдик актылар менен да жөнгө салынат.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 85-беренесинде көрсөтүлгөндөй, пайда табуу үчүн түзүлбөгөн жана пайданы көздөбөгөн, алынган пайданы уюмдун ортосунда бөлүштүрбөгөн уюмдар, коммерциялык эмес уюмдар деп таанылат. Коммерциялык эмес уюмдар деп саналган юридикалык жактар, мекеменин ээси тарабынан каржылануучу кооперативдик уюмдар, саясий партиялар дагы башка коомдук же диний уюмдар (бирикмелер), мекемелер, кайрымдуулук жана башка фонддор, ошондой эле мыйзамда каралган дагы башка түрлөрдү айта алабыз.

Салык төлөөчүлөрдүн катарын башка дагы уюмдар жана физикалык жактар түзөт. Уюмдардын мыйзамдуу өкүлчүлүгү катары алардын органдары, мыйзамда же уюштуруучу укуктук документтерде көрсөтүлгөн ыйгарым укуктуу өкүлдөрү эсептелет. Мисалы, уюмдун директору ж.б.

Ал эми физикалык жактардын мыйзамдуу өкүлчүлүгү деп жарандык мыйзамдын негизинде ыйгарым укуктарды ишке ашырган жактар таанылат. Мисалы, ата-энеси, асырап алуучулар ж.б.

Салык төлөөчүнүн укуктары:

- салык төлөөчү салык кызмат органдарынын кызмат адамдарынан Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарын сактоону талап кылууга;
- салыктык-укуктук мамилелерде жалгыз өзү же өзүнүн салык боюнча өкүлү аркылуу чыгууга;
- Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдары боюнча тиешелүү мамлекеттик органдардан маалыматтарды жана ыйгарым укуктуу мамлекеттик органы же ыйгарым укуктуу салык органы тарабынан иштелип чыккан эрежелерди, жоболорду жана көрсөтмөлөрдү алууга;
- расмий массалык-маалымат каражаттарында салык отчеттуулугунун жарыяланбаган формаларын колдонбоого;
- салык кызмат органдарындагы өзү тууралуу ар кандай маалыматты жазуу жүзүндөгү суроо-талаптын негизинде акысыз алууга;
- ашыкча төлөгөн салык суммасын кайтарып алууга;
- мыйзамда көрсөтүлгөн негизде салык жеңилдиктерин пайдаланууга;
- салык боюнча жашыруун сырын жарыялабоону талап коюуга;
- салык контролунун жыйынтыгы боюнча маалыматтарды суроого;
- салыкка тиешелүү эмес документтерди жана маалыматтарды бербөөгө;
- салык текшерүүсүнүн жыйынтыктары жөнүндө кабарга жана салык кызматкерлеринин жообуна, алардын аракети же аракетсиздигине карата даттанууга;
- салык кызматкерлеринин иш-аракетинин негизинде мыйзамсыз чечимдер болсо жана мыйзамсыз аракеттери же аракетсиздигинен улам чыгымга дуушар болсо же зыян келтирилсе, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын негизинде кайтарып алууга укуктуу.

Ошондой эле салык төлөөчү мындан башка дагы салык мыйзамдарында белгиленген башка укуктарга да ээ боло алат.

Жогорудагы каралган мамилелерди жаратуучу: салык төлөөчү менен салык органдарынын ортосундагы укуктук мамилелер. Бул салык укуктук-мамилелер салык-укуктук мамилелерге катышкан субъектилер үчүн белгиленген милдеттерди аткаруу процессинде пайда болот. Мисалы, милдеттенмелерде каралган салык төлөөгө көзөмөл кылган убакта салык органдарына шарттарды түзүп берүүдөгү келип чыккан салык укуктук мамилелер. Бул жерде салыкка көзө-

мөл салык органдары тарабынан бир нече уюштуруучулук-укуктук формаларда жүрөт, алар: “салык төлөй тургандардын эсеби жана салык салуунун объектилеринин эсеби”, жана “салык текшерүүсү”. Бул мамилелердин ар бири салык мыйзам ченемдери менен жөнгө салынат жана салык органдары тарабынан көзөмөлгө алынат. Мындай салык көзөмөлүнүн түрлөрү салык-укуктук мамилелердин жаңы түрлөрүнүн пайда болуусун тастыктайт.

Салык төлөй турган субъектердин жана салык салуунун объектилеринин эсебин алуу боюнча пайда болгон укуктук мамилелер мамлекеттин өнүгүү тарыхы менен байланыштуу. Салык төлөөчүлөрдүн эсебинин пайда болуусунун жана өнүгүүсүнүн тарыхы бүгүнкү күнгө чейин изилдене элек. Ар бир өлкөнүн тарыхы “салыктарды жыйноо” түшүнүгү менен тыгыз байланышкан. Себеби мамлекеттик түшүнүктүн маанисин камтыган белгилердин бири - бул “салык”. Демек, салык төлөөчүлөр жок туруп салыктардын бар болушу мүмкүн эмес. Ошондуктан, салык төлөөчүлөрдүн эсеби – салыктар сыяктуу эле, байыркы көрүнүш. Салыктар жыйналган бардык жерлерде тигил же бул формадагы салыктык эсеп-кысап жүргүзүлүп турган. Убакыттын өтүшү менен анын формалары өзгөртүлүп жана жакшыртуу келген.

Салык төлөөчүлөрдүн эсеби байыркы Римде эле болгон. Император Август Октавиандын учурунда жарандардын мүлктүк абалын каттоо жүргүзүлгөндүгү белгилүү. Жердин ээси өзүнүн мүлкүн өзү баалоого милдеттүү болгон. Маалымат төмөнкүлөрдү камтууга тийиш болгон: өзүнчө короонун аталышы, ал кайсы жамаатка таандык болгондугу, анын эки кошунасы ким; бардык үй-бүлө мүчөлөрүнүн жынысы жана жаш-курагы; жердин саны ж.б. Каттоону жергиликтүү жетекчилер жана аймактардын каржылык мекемелерин жетектеген прокурорлор башкарып турушкан. Салыктык иш кагаздар каржы органдарында сакталган жана мүлктүк абалдын кийинки каттоолору үчүн негиз катары кызмат кылган [4, 58-б.].

1996 – жылга чейин салык төлөөчүлөрдү эсептөө тартиби СССРдин Каржы министрлигинин жана салык кызматынын нускамалары менен жөнгө салынган [5, 70-б.]. Салык кодексинде салык төлөй тургандардын эсеби салык көзөмөлүнүн өз алдынча формасы катары бөлүнгөн.

Салык органдарынын негизги милдеттери – салык төлөөчүлөрдүн эсебин жүргүзүүгө байланыштуу болгон бардык мыйзамдардын сакталышын так көзөмөлдөө.

Салык төлөөчүлөрдү эсепке алуу менен байла-

ныштуу болгон салык-укуктук мамилелер процедуралары төмөнкү учурларда пайда болмокчу:

1) эсепке тургузуу үчүн салык төлөөчүлөрдүн зарыл болгон документтердин пакетин алуу, аларды текшерүү;

2) маалымат базасына салык төлөөчү тууралуу маалыматты киргизүү жана ага салык төлөөчүнүн идентификациялык номерин (ИИН) ыйгаруу;

3) салык төлөөчүдөн алгач берилген документтер пакетине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү маалыматтарды алуу;

4) салык төлөөчүнүн документтеринин өзгөргөндүгү тууралуу маалыматтарды маалымат базасына киргизүү;

5) салык төлөөчүлөр жөнүндөгү башка булактардан келип түшкөн маалыматтарды алуу жана аларды маалымат базасына киргизүү;

6) салык төлөөчүгө салык органына эсепке тургандыгы тууралуу күбөлүк (мисалы, ири салык төлөөчүлөр үчүн ири салык төлөөчүлөр боюнча атайын инспекцияга эсепке тургандыгы тууралуу дагы күбөлүк), жана ошондой эле салык төлөөчү тарабынан чарбалык ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн заарыл болгон ар кандай маалымдамаларды берүү;

7) салык төлөөчүлөрдүн алгачкы документтеринде көрсөтүлгөн маалыматтарга, банктагы эсептерине тиешелүү болгон салык, укук коргоо, сот же дагы башка органдардан келип түшкөн суроо-талаптарга жооп берүү;

8) салык төлөөчүлөрдүн Мамлекеттик реестринин маалыматтык базасын башкаруунун жогорку деңгээлине берүү;

9) маалымат базасында камтылган маалыматтарды салыштыруу.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасындагы салык төлөөчүлөрдүн эсебин уюштурууда пайда болгон салык укуктук мамилелердин негизги принциптери дүйнөнүн көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрүндө орнотулган принциптерге окшош деген тыянак чыгарууга болот. Кыргыз Республикасында салыктык эсеп жүргүзүү тармагындагы салык-укуктук мамилелер боюнча натыйжалуу чоң тажрыйба топтолду, анын процедураларын укуктук жөнгө салуунун көпчүлүк көйгөйлөрү акырындык менен чечилүүдө, айрым маселелер ошол бойдон эле чечилбей калууда. Аларга биз төмөнкүлөрдү кошор элек.

1. Кыргыз Республикасынын Салык кодексинде чет мамлекеттердин мыйзамдарына ылайык түзүлгөн юридикалык жактар, компаниялар же башка корпоративдик түзүмдөр болбогон, бирок салык салуу

максатында корпоративдик түзүмдөргө теңдештирилиши мүмкүн болгон, чет элдик уюмдар тууралуу эч нерсе каралган эмес.

2. Кыймылсыз мүлктүн жана транспорттук каражаттын менчик ээси алмашкан учурда аларды салык органдарындагы эсептен чыгарып жана кайрадан эсепке тургузуу менен байланышкан маселелер каралган эмес жана буга байланыштуу кыймылсыз мүлктүн бирдиктүү комплекстүү реестрин түзүү жана жүргүзүү зарыл болгондой көрүнөт.

3. Салык кодексинде салык төлөөчүлөрдүн эсеби түшүнүгүнөн, максаттарынан жана милдеттеринен тышкары, анын бардык стадияларын дагы бекитүү керек. Эсептик салыктык өндүрүштү түзүмдөштүрүү, аларды каалагандай чечмелөөнү жокко чыгаруу үчүн зарыл болгон бул процессти формалдаштыруу жана иреттештирүү максатында керек.

4. Ири салык төлөөчүлөрдү эсепке алуунун өзгөчөлүктөрүн Салык кодексинин өзүнчө беренесине киргизүү керек. Учурдагы туюндурма төмөнкүдөй: Кыргыз Республикасынын Каржы министрлиги ири салык төлөөчүлөрдү эсепке алуунун өзгөчөлүктөрүн аныктоого укуктуу. Кыргыз Республикасынын Салык кодексине критерийлердин түрлөрүн, жана ошондой эле аныкталган мөөнөткө карата алардын минималдуу жана максималдуу көрсөткүчтөрүн киргизүү керек. Бул чектердеги көрсөткүчтөр Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигинин мыйзам алдындагы актысы менен конкреттештирилиши мүмкүн. Мындай механизм салык жана бюджеттик саясатты калыптандырууга жана ишке ашырууга болгон мамилелердин өзгөрүүсүнө ыкчам жооп кайтарууга мүмкүндүк берет деп эсептейбиз. Бул чара салык төлөөчүлөрдүн ишмердүүлүгүндөгү белгилүү бир туруктуулукту жаратат, критерийлерди колдонуудагы тандоочулукту жокко чыгарат. Салык төлөөчү мыйзам менен орнотулган критерийлерге дал келген учурда, анда жаңы укуктук макамдын пайда боло тургандыгын биле алат.

Салык кодексине “салык төлөөчү кызмат адамы” деген түшүнүк киргизилген. Салык төлөөчү кызмат адамынын катарын төмөнкүлөр толуктайт:

1) салык төлөөчүнү башкаруудагы аткаруу органдарынын жетекчилери;

2) уюмдардын, туруктуу мекемелердин жетекчилери;

3) эмгек келишими боюнча, же жарандык укуктук келишимдердин же ишеним каттардын негизинде Салык кодексинде көрсөтүлгөн милдеттерди аткаруу боюнча ыйгарым укуктары берилген жеке жак;

4) Салык кодексинин 45-беренесинин 1-пунктунда көрсөтүлгөн адамдардын милдеттерин убактылуу аткаруучу жеке жак.

Салык төлөөдө салык -салык төлөөчү тарабынан түздөн-түз же анын өкүлү тарабынан ишке ашырылат. Бул ченемдер Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 46-беренесинде каралган. Башкача айтканда, мындай субъект салык боюнча өкүл болуп аталат.

Салык боюнча өкүлдүн ыйгарым укуктары, милдеттери жана жоопкерчиликти төмөндөгүдөй:

- салык төлөөчү салыктык-укуктук мамилелерге жеке өзү, ошондой эле салык боюнча өкүлү аркылуу катышууга укуктуу;

- салык укук мамилелерде салык боюнча өкүл салык төлөөчүнүн атынан чыгууга укуктуу.

Салык укук мамилелерге салык төлөөчү өзү катышкан учурда дагы салык төлөөчү салык боюнча өкүлдү күтүү укугунан ажырабайт, ошондой эле салык боюнча өкүл катышкан убакта, салык төлөөчү салыктык-укуктук мамилелерге жеке өзү катышуу укугунан ажырабайт.

Салык боюнча өкүлдүн ыйгарым укуктары, милдеттери жана жоопкерчилиги төмөнкүлөр боюнча аныкталат:

- Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарынын негизинде;

- салык төлөөчү субъект жана салык боюнча өкүлдүн ортосундагы түзүлгөн жарандык-укуктук келишимдер;

- салык боюнча өкүлгө салык төлөөчү тарабынан берилген ишеним каты.

Салык боюнча өкүл – салык төлөөчүнүн катышуусуна байланышкан салык - укуктук мамилелерге катышуусундагы аракетин же аракетсиздиги салык толоочунун аракетин же аракетсиздиги катары бааланат. Мамлекеттик орган же мамлекеттик органдын кызмат адамы салык төлөөчүнүн салык боюнча өкүлү боло албайт.

Бул макала боюнча каралган маселелерди жыйынтыктап жатып төмөндөгүдөй пикирге келмекчибиз:

1. Салык төлөөчүлөрдүн курамы уюштуруучу-укуктук формасы жана саны боюнча көп түрдүү жана көп санда болгондугу менен айгинеленет;

2. Конституцияда көрсөтүлгөн укуктарды жана эркиндиктерди коргоо жана сактоо-бул мамлекеттин милдети. Жарандардын жана адамдардын мындай конституциялык негизде аныкталган укуктук абалы инсандын бардык укуктарына жана эркиндиктерине тиешелүү, анын ичинен жогоруда кеп кылган салык

чөйрөсүнө дагы таандык. Ошондуктан салык төлөөчүнүн укуктары кенири түрдө аныкталбастан, ал салык төлөө үчүн конституциялык милдеттерди аткарууга багытталган мыйзам актыларында каралган укуктар катары таанылат;

3. Бийликтеги эмес салык укуктук катышуучулардын укуктары Кыргыз Республикасынын салык кодексиндеги көрсөтүлгөн жагдайлар боюнча эки топко бөлүнүүсү менен аныкталат. Жалпы укуктар жана атайын укуктар.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Аудитордук иш жөнүндө» мыйзамы. 2002-жылдын 30-июлу №134.
 2. Кыргыз Республикасынын «Ишкерлердин укуктарын коргоо жөнүндө» мыйзамы.
 3. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси 1996-жылдын 8-майы №15.
 4. Хромов Ю.С., Волосов И.Ю., Логинов А.Н., Бессарабов Г.Д. Актуальные вопросы экономической безопасности России. - М., 1995.
 5. Бактыгулов Дж., Мамбетова Ж. История кыргызов и Кыргызстана с древнейших времен до наших дней, -Б., 2001. - 70 с.
-